

mecazi ve sembolik anlamlar yüklemiştir. Şairler, çeşitli edebî kurgular da ekleyerek Kur'an'daki bu kıssa etrafında birçok manzum eser meydana getirmişlerdir. Fars edebiyatında Yûsuf ve Züleyhâ hikâyesinin müstakil bir eserde ele alınması İslâm sonrası Fars şiirinin ilk dönemlerine kadar uzanır. Araştırmalarda kırk iki adet Farsça manzum Yûsuf ve Züleyhâ yazıldığı tesbit edilmiştir.

Firdevsî'ye (ö. 411/1020 [?]) nisbet edilen Yûsuf ve Züleyhâ mesnevisi bu hikâyelerin en eskisidir. Ancak mesnevinin Firdevsî'ye ait olup olmadığı konusunda ihtilâf vardır. Lutf Ali Beg Âzer, Rızâ Kulî Han Hidâyet ve Edward G. Browne gibi yazarlarla eseri tercüme edenler onun Firdevsî'ye aidiyetini ileri sürerken Müctebâ Minovî ve Saîd-i Nefîsî gibi araştırmacılar Firdevsî'ye nisbetini şüphyle karşılamaktadırlar. İlk defa Alman şarkiyatçısı Carl Hermann Ethé'nin bulup yayımladığı eseri (Oxford 1908; nşr. Hüseyin Muhammedzâde Sıddîk, Tahran 1368 hş.) Baron Ottokar de Schlechta Wssehrd manzum olarak Almanca'ya çevirmiştir (Viyana 1889). İngilizce'ye de iki tercümesi yapılmıştır. 6500-9000 beyit arasında değişen versiyonları bulunan mesnevinin mukaddimesinde şair kendisinden önce Yûsuf ve Züleyhâ mesnevisi yazan Ebû'l-Müeyyed-i Belhî (IV./X. yüzyıl) ve Bahtiyârî adlı şairlerin adını zikreder. Bunların eserleri günümüze ulaşmamıştır. Farsça manzum Yûsuf ve Züleyhâ hikâyesinin günümüze kadar gelen en önemli versiyonu Abdurrahman-ı Câmî'ye aittir. Câmî'nin *Heft Evrenğ*'deki yedi parçadan biri olan *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi bu hikâyenin Fars edebiyatındaki en meşhur örneğidir. Mesnevi, *Heft Evrenğ* içinde (nşr. Murtazâ Müderis-i Gilânî, Tahran 1337 hş.), ayrıca müstakil olarak birçok defa basılmıştır (nşr. Nâdir Vezinpûr, Tahran 2536 şş.). Mesnevinin Türkiye kütüphanelerinde birçok nüshasının bulunması Türk şairlerinin Molla Câmî'den çok etkilendiklerini göstermektedir. Nitekim XV. yüzyılda Hamdullah Hamdi ve XVI. yüzyılda Gubârî Abdurrahman bu esere nazîre yazmış, Karamanlı şairlerden Kâmî Mehmed ve Âteşzâde Mehmed İzzet Paşa tarafından manzum tercümeleleri yapılmıştır. Câmî'nin mesnevisini V. E. von Rosenzweig Almanca'ya (Vienne 1824), Ralph T. H. Griffrith (London 1882) ve A. Rogers (London 1889) İngilizce'ye, Francesco Cimmino İtalyanca'ya (Napoli 1899), Auguste Briceux Fransızca'ya (Paris 1927) çevirmiştir.

Molla Ferruh Hüseyin Nâzım Herevî'nin 4500 beyitlik *Yûsuf u Züleyhâ'sı* (Leknev

1286; Taşkent 1322) Câmî'nin bir taklidi-dir. Lutf Ali Beg'in *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi yaklaşık 8000 beyittir (yazma nüshası için bk. Abdürresûl Hayyâmpûr, sy. 48 [1338 hş.], s. 43). Câmî'den sonra yazılan Yûsuf ve Züleyhâ hikâyelerinde olduğu gibi bu hikâyede de Câmî ile benzerlikler hayli fazladır. İlk mesnevilerden biri de Mes'ûd-i Kûmî'nin *Yûsuf u Züleyhâ'sı*dır (nşr. Ali Âl-i Dâvûd, Tahran 1369 hş., 1380 hş.). Şu'le-i Gülpâyigânî'nin 5000, Cevherî-yi Tebrîzî'nin 1321, Şihâb-ı Türşîzî'nin 1100 beyit olan mesnevileri günümüze ulaşmıştır (diğerleri için bk. M. Emîn Zevârî – Hasan Zülfikârî, s. 40-42). Kaynaklarda A'mâk-ı Buhârî, Mes'ûd-i Herevî, Âzer-i Tûsî, Tezhûrî-yi Ebherî, Mücî-yi Bedahşânî, Sâlim-i Tebrîzî, Evhadüddîn-i Belyânî, Nâmî-yi İsfahânî, Şevket-i Kaçar, Hâzık-ı Herevî, Nâzım-ı Herevî ve Kâtib-i Belhî'nin Yûsuf ve Züleyhâ'yla ilgili çalışmaları olduğu kaydedilmekle birlikte bunların zamanımıza kadar gelip gelmediği bilinmemektedir (diğerleri için bk. Âgâ Büzürg-i Tahrânî, XXV, 298-300; M. Emîn Zevârî – Hasan Zülfikârî, sy. 19 [1388 hş.], s. 43-44).

BİBLİYOGRAFYA :

Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, XXV, 298-300; Ali Ekber Han Muhammedî, "Berhî Müşâbehatâ-yı Meyân-ı Dâstân-ı Yûsuf u Züleyhâ ve Siyâvûş ve Sûdâbe", *Keyhân Ferhengî*, Tahran 1370 hş., s. 26-28; Storey, *Persian Literature*, V/2, s. 576-584; M. Hüseyin Hâceti, *Manzûmehâ-yi Yûsuf u Züleyhâ der Edeb-i Fârsî*, Meşhed 1384 hş.; M. Ecmel Han, "Yûsuf u Züleyhâ" (trc. Nâsır el-Ensârî), *Şekâfetü'l-Hind*, IX/4, Bombay 1958, s. 19-48; Abdürresûl Hayyâmpûr, "Yûsuf u Züleyhâ", *Faşlânâme-i Dânişkede-i Edebiyyât ve 'Ulûm-i İnsânî-yi Tebrîz*, sy. 47, Tebriz 1337 hş., s. 418-433; sy. 48 (1338 hş.), s. 39-68; sy. 50 (1338 hş.), s. 233-260; sy. 52 (1339 hş.), s. 85-119; sy. 74 (1344 hş.), s. 186-191; Ahmed Gülcün-i Meânî, "Yûsuf u Züleyhâ", *Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât-ı Tebrîz*, sy. 75, Tebriz 1344 hş., s. 390-397; Ahmed Nîkûhimmet, "Sevri der Meşnevî-yi Yûsuf u Züleyhâ", *Vahid*, sy. 28, Tahran 1353 hş., s. 361-369; Hâfiz Mahmûd Han Şirânî, "Yûsuf u Züleyhâ-yı Firdevsî", *Simurg*, sy. 3, Tahran 2535 şş., s. 14-41; Müctebâ Minovî, "Kitâb-ı Hezâre-i Firdevsî ve Buṭlân-ı İntisâb-ı Yûsuf u Züleyhâ be-Firdevsî", a.e., sy. 4 (2535 şş.), s. 49-68; Kâzım Dizfûliyan, "Tecellî-yi Şâ'irâne-i Dâstân-ı Yûsuf u Züleyhâ der Âşâr-ı Sa'âdî", *Şinâht*, sy. 28, Tahran 1379 hş., s. 19-26; M. Emîn Zevârî – Hasan Zülfikârî, "Rivâyetşinâsî-yi Kuşsa-ı Yûsuf u Züleyhâ", *Kâvişnâme*, sy. 19, Yezd 1388 hş., s. 37-69; M. Hüseyin Keremî – Şehin Hakîkî, "Berresî Şâhtâr-ı Rivâyetî dū Rivâyet ez Dâstân-ı Ğinâyî Yûsuf u Züleyhâ", *Pejûşnâme-yi Edeb-i Ğinâyî*, VII/13, Zâhidân 1388 hş., s. 89-124; Hüseyin Naîmâbâdî, "Berresî Havâdiş-i Merbût be-Yusuf u Züleyhâ der Menâbî", *Sûhan-ı Târîh*, sy. 10, Kum 1389 hş., s. 114-144; J. T. P. de Bruijn, "Yusuf and Zulaykhâ", *EP* (İng.), XI, 360-361.

RIZA KURTULUŞ

YÛSUF EFENDİZÂDE

(ö. 1167/1754)

Osmanlı âlimi.

1066 (1656) yılında İstanbul'un Sultanaahmet semtindeki Nakilbent mahallesinde dünyaya geldi. Bazı kaynaklarda (meselâ bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 471) onun 1085'te (1674) Amasya'da doğduğu ileri sürülürse de doğumuna düşülen "saât-i saâdet" (1066) kaydı ile babasının Nakilbent Camii'nde imamlık yapması bunun doğru olmadığını göstermektedir. Babası şeyhülkurrâ Mehmed Efendi, dedesi Amasyalı reisülkurrâ Yûsuf Efendi'dir. Dedesine nisbetle Yûsufefendizâde lakabıyla şöhret kazanmakla birlikte Abdullah Hilmi Efendi diye de anılır. Hıfzını tamamladıktan sonra babasından kıraat dersleri aldı. Bu ilimdeki icâzet silsilesi babası ve dedesi yoluyla İbnü'l-Cezerî'ye (ö. 833/1429) kadar ulaşır. Musâhib Mustafa Paşa hocası İbrâhim b. Süleyman el-Bektaşî'den Arapça, edebiyat ve tefsir; Birgili Kara Halil Efendi'den tefsir, usûl-i hadîs, hadis ve akfî ilimleri okudu. Şeyhülkurrâ Ali b. Süleyman Mansûrî'den akfî ilimler tahsiline devam etti. Sultan Ahmed Camii'nin "Karakız" lakabıyla tanınan başmüezzini hattat Hocaâde Mehmed Enverî'den sülûs ve nesih yazılarını meşkedip icâzet aldı. Sultanaahmet semtindeki Kabasakal Tekkesi şeyhi Sakızlı İlyas Efendi'ye intisap ederek Halvetiyye tarikatına bağlı Cihangîriyye şubesinin erkânı üzere seyrüsülûkünü tamamladı. Müstakimzâde onun Niyâzî-i Mısırî ile de yazıştığını kaydetmektedir (*Tuhfe*, s. 282). Öğrencileri arasında Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, Râgîb Paşa, Müftizâde Mehmed Sâdık Erzincânî, Mustafa İzmirî ve Benderli Şeyhülkurrâ Ebûbekir Efendi bulunmaktadır.

Sicill-i Osmânî'de (III, 378) "Biçakçılar imamı" olarak tanıtlığına göre muhtemelen gençlik yıllarında bir süre imamlık yaptığı anlaşılmaktadır. III. Ahmed döneminde 15 Şâban 1123'ten (28 Eylül 1711) itibaren sarayda *Şahîh-i Buhârî* okutmaya başladı. Muharrem 1131'de (Aralık 1718) I. Ahmed'in kurduğu vakıflara reisülkurrâ tayin edildi. 1134'te (1722) hocası Ali Mansûrî'nin vefatı ile boşalan Sultan Ahmed Camii şeyhülkurrâlığına getirildi. 1148'de (1735) Sarây-ı Hümâyün hocası oldu. Ayrıca Enderun Kütüphanesi'nde ve Amcazâde Hüseyin Paşa Medresesi'nde tefsir dersleri okutuyordu. I. Mahmud dö-

YÛSUFEFENDİZÂDE

neminde Ayasofya Camii içindeki kütüphaneye tefsir müderrisi tayin edildi. Sarây-ı Hümâyün Kütüphanesi'ne hâfız-ı kütüb tayin edildi ve ölünceye kadar bu görevde kaldı. Şeyhülislâm Seyyid Murtaza Efendi'nin "imtihân-ı sâni"lerinde reisül-mümeyyiz olan Yûsufefendizâde (*Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâsı*, s. 82) aynı zamanda katar şeyhiydi ve yıllarca Fâtih Camii'nde vâizlik yaptı (*Sicill-i Osmânî*, III, 378). Bazı mübarek gecelerde I. Mahmud'un huzurunda vaazlar verdi. Hac görevi dışında İstanbul'dan hiç ayrılmadı. Hac yolculuğu sırasında görüştüğü birçok âlime kıraat ve hadis icâzeti veren Yûsufefendizâde 26 Zilhicce 1167'de (14 Ekim 1754) 101 yaşında İstanbul'da vefat etti. Cenaze namazı Fâtih Camii'nde kılındıktan sonra Topkapı civarında bulunan babası ve dedesinin kabirleri yanına defnedildi. Abdülhalim isminde bir oğlunun olduğu bilinmekte (Tobay, s. 70), 1217'de (1802-1803) vefat eden Yûsufefendizâde Ahmed Efendi de onun soyundan gelmektedir (*Sicill-i Osmânî*, III, 379). Müstakimzâde'ye göre dilinde hafif tutukluk bulunan (*Tuhfe*, s. 282) ve özellikle kıraat, tefsir, hadis ilimlerinde meşhur olan Yûsufefendizâde sülûs ve nesih hatlarında iyi bir hattat, Arapça, Farsça ve Türkçe nesir ve nazımda önde gelen isimlerdendi. Bazı şiirleri Râmiz'in *Âdâb-ı Zurfâsı*'nda yer almaktadır.

Eserleri. 1. *Necâhu'l-kârî li-Şahîhi'l-Buhârî*. Sarayda *Şahîh-i Buhârî* okutmakla görevlendirildiği zaman telifine başladığı, Aynî'nin *Umdetü'l-kârî* ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *Fethu'l-bârî*'si esas alınarak yazılmış otuz ciltlik bir şerhtir. Telifi kırk yıl süren eser 21 Rebülülâhîr 1163'te (30 Mart 1750) tamamlanmış ve I. Mahmud'a takdim edilmiştir. Müellif, Sarây-ı Hümâyün Kütüphanesi'nde yıllarca okuttuğu eserin kendi hattıyla olan nüshasını Fâtih Camii Kütüphanesi'ne vakfetmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen'in, "Şimdiye kadar (1974) tabedilmemiş olması teessüfe şayandır" dediği eser (*Büyük Tefsir Tarihi*, II, 720) hâlâ yazma halindedir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 844-873 [müellif hattı], Ayasofya, nr. 685 [müellif hattı], Hasan Hüsnü Paşa, nr. 229, Hacı Mahmud Efendi, nr. 456/1, 456/2, Hamidiye, nr. 267-275, 279-284, Serez, nr. 467-487, Yahyâ Tevfik, nr. 55-64; Beyazıt Devlet Ktp., Velîyyüddin Efendi, nr. 627-628, 630-632; Nuruosmaniye Ktp., nr. 894-922, 923-932; TSMK, III, Ahmed, nr. 384; Halil Hamîd Paşa Ktp., nr. 1667). 2. *İnâyetü'l-meliki'l-mün'im li-şerhi Şahîhi Müslim*. 14 Cemâziyelâhîr

1163'te (21 Mayıs 1750) yazılmaya başlanan eser müellifin vefatı üzerine yarım kalmıştır (Nuruosmaniye Ktp., nr. 1042-1043; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 381-382, Hamidiye, nr. 343-345, Lâleli, nr. 560-561; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 205; TSMK, Medine, nr. 245-246; Vahîd Paşa Ktp., nr. 1068). 3. *el-İ'tilâf fi vücûhi'l-ihtilâf*. Kıraat-ı aşereye dair bir eserdir (İstanbul 1290, 1298, 1311, 1312; Kahire 1344/1925). 4. *Tuhfetü't-talebe fi beyâni meddâti tarîki't-Tayyibe* (*Risâle fi beyâni merâtibi'l-med fi kırâ'âti'l-e'immeti'l-âşere*). Eserde on kıraat imamının medle ilgili rivayetleri ayrı ayrı ele alınmıştır (İstanbul 1290, 1342). Müellifin *Risâletü'l-meddât* adlı bir çalışması daha vardır (nşr. İbrâhim Muhammed Cermî, Amman 1420/2000). 5. *Risâle fi hükmi (reddi)'l-kırâ'e bi'l-kırâ'âti's-şevâz*. Yûsufefendizâde, kendi döneminde şâz kıraatlerin Kur'an'ın birer parçasıymış gibi yaygın biçimde okutulmasına karşı bu risâleyi kaleme almıştır (bk. bibl.). 6. *Risâletü'r-reddiyye fi'd-dâd*. Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin *Risâle fi keyfiyyeti edâ'i'd-dâd* adlı eserine (*DîA*, XXXV, 369) reddiyedir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 68, 5328; Hamidiye, nr. 1261). Eser, bazı kaynaklarda (*Risâle fi hükmi'l-kırâ'e*, neşredenin girişi, s. 14) müellifin *Risâle fi harri'd-dâdi's-şahîha'sı* ile (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 68, 5328, Hamidiye, nr. 1261, İbrâhim Efendi, nr. 32, İzmir, nr. 788; İzmir Millî Ktp., nr. 966; MÜ İlahiyat Fakültesi Ktp., Üsküdarlı, nr. 64) aynı eser gibi gösterilmişse de bunlar farklı risâlelerdir. 7. *Hâşiye 'alâ Envârî't-tenzil ve esrârî't-te'vil*. Beyzâvî tefsirinden Bakara sûresinin ilk on âyetinin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Servî, nr. 22). 8. *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Hayâlî*. Teftâzânî'nin *Şerhu'l-'Akâ'idî'n-Nesefiyye'si* üzerine Hayâlî tarafından yapılan hâşiyenin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 188, Fâtih, nr. 2970; Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa, nr. 591). 9. *Hâşiye 'alâ Şerhi Hidâyeti'l-hikme ma'a havâşî'l-Lârî*. Esîrüddin el-Ebherî'nin *Hidâyetü'l-hikme'si* için Kâdî Mîr Meybüdü'nin kaleme aldığı şerhe Muslihuddin el-Lârî tarafından yazılan hâşiyenin hâşiyesidir (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 70, 3542). Müellifin ayrıca *Risâle fi tahkîki ba'zi vücûhi'l-kırâ'âti'l-mezkûre fi's-Şâtibiyye* (Hacı Selim Ağa Ktp., Hacı Selim Ağa, nr. 4-5), *el-Mî'râciyye* (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 22), *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Ebi'l-Fethi'l-Şerhi'l-Hanefî 'alâ Âdâbi'l-'Adudiyye* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1257; Hasan Hüsnü Paşa, nr.

1476; Lâleli, nr. 2947) ve *Hâşiye alâ Hâşiyeti Kıraat Dâvûd* (Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 290-291) gibi eserleri vardır. Ahmet Tobay, Yûsufefendizâde'nin hadisçiliğine dair bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Yûsufefendizâde, *Risâle fi hükmi'l-kırâ'e bi'l-kırâ'âti's-şevâz* (nşr. Ömer Yûsuf Abdülganî Hamdân – Tağrîd Muhammed Abdurrahman Hamdân), Amman 1425/2004, neşredenlerin girişi, s. 5-32; a.mlf., *Risâletü'l-meddât* (nşr. İbrâhim Muhammed el-Cürmî), Amman 1420/2000, neşredenin girişi, s. 5-15; *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâ'sı: İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük* (haz. Sadık Erdem), Ankara 1994, s. 81-82; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 281-282; Bursalı Mehmed Tâhîr, *Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli*, İstanbul 1321, s. 30-34; *Osmanlı Müellifleri*, I, 364-366, 471; İsmet, *Tekmiletü's-Şekâik*, s. 63, 251-257; *Sicill-i Osmânî*, III, 378-379; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974, II, 719-720; Ahmet Tobay, *Yûsufefendizâde Abdullah Hilmi ve Hadis Şerhçiliğindeki Yeri* (doktora tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 31, 37, 40, 46, 70, 89, 100; Tahsin Özcan, "Saçaklızâde Mehmed Efendi", *DîA*, XXXV, 369.

HALİT ÖZKAN

YÛSUFİ

(اليوسفي)

İmâdüddin Musâ b. Muhammed
b. Yahyâ el-Yûsufî el-Misrî
(ö. 759/1358)

Memlük kumandanı,
tarihçi.

676 (1277) yılında Kahire'de doğdu. İbnü's-Şeyh Yahyâ olarak da tanınır. Ordu'da "mukaddemül-halkatî'l-mansûre" unvanıyla görev yaptı. İlk defa, Memlükler'in Moğollar karşısında yenildiği Vâdilhâzindâr savaşına katıldı (699/1300). 725'te (1325) Yemen seferine iştirak etti ve gösterdiği başarıdan dolayı Emîr Rükneddin Baybars el-Hâcib tarafından Memlük kuvvetleri şehre girmeden önce anlaşma yapmak üzere Taiz şehrine gönderildi. Onun katıldığı son askerî harekât 737-738'de (1337) Ermeniler'e karşı gerçekleştirilen seferdir. Yûsufî Kahire'de vefat etti. Kültürlü, mürüvet ve asabiyet sahibi bir kişi olduğu anlaşılan Yûsufî hem ulemâdan hem askerî sınıftan üst düzey insanlarla yakınlık kurmuş ve dostluklar geliştirmiştir. Güzel üslûbu ve kullandığı edebî sanatlarla tanınır. Makrîzî, Bedreddin el-Aynî ve İbn Tağrîberdî gibi tarihçiler eserlerini yazarken güvenilir buldukları Yûsufî'den faydalanmışlardır. Asker ve bürokratlara olan yakınlığı sayesinde devrindeki olaylar hakkın-